

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. Г. С. СКОВОРОДИ

На правах рукопису

СТАРІКОВА ЛЮДМИЛА ПАВЛІВНА

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ФАКУЛЬТАТИВНИХ КУРСІВ БІОЛОГІЧНОГО ЦИКЛУ
В ІСТОРІЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ (60-80-ТІ Р. Р.)

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертація на здобуття вченого ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків - 1994

Дисертація в рукопис

Робота виконана в Харківському державному педагогічному
університеті ім.Г.С.Сковороди

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00777285 (-)

Науковий керівник	- кандидат педагогічних наук,
професор ПОПОВА Л.Д.
Основні опоненти	- доктор педагогічних наук,
професор БУРЯК В.К.
	- кандидат педагогічних наук,
доцент ЩОКІНА Н.Б.
Рівнідна установа	- Слов'янський державний
педагогічний інститут

Захист відбудеться "21" грудня 1994 року о ___ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К.ІІЗ.24.02 у
Харківському державному педагогічному університеті ім.Г.С.Ско-
вороди за адресою ЗІОІ68, м.Харків, вул. Блюхера, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського
державного педагогічного університету ім.Г.С.Сковороди.

Автореферат розісланий "10" листопада 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої
ради

Золотухіна С.Т.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АМ України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В умовах оновлення системи національної освіти в Україні особлива увага зосереджується на проблемах поліпшення навчально-виховної роботи загальноосвітньої школи, використання в ній оптимальних заходів для різнобічного розвитку учнів. Складовою частиною такої роботи з врахуванням необхідності збереження та оновлення природного середовища в Україні є формування екологічної культури школярів, озброєння їх науковими біологічними знаннями, які лежать в основі уявлень про навколишній світ, виступають теоретичною базою для рослинництва, тваринництва, фізіології людини та тварин, а також різних галузей виробництва, зв'язаних з цими науками.

Диференційований підхід до навчання школярів виділяється сьогодні ученими та вчителями-практиками як один із дієвих шляхів розвитку загальноосвітньої школи України, формування в ній різнобічно підготовленої особистості. Завдяки такому навчанню кожен учень зможе не тільки оволодіти основами загальноосвітньої підготовки, але й матиме можливість набути поглиблених знань в галузі тих наук, які найбільше відповідають його здібностям, інтересам, допомагають усвідомленому вибору майбутньої професії. Одним з педагогічно ефективних форм диференційованого навчання є факультативні курси, зокрема з біології.

Педагогічною наукою та шкільною практикою набутий певний досвід організації і проведення факультативних курсів з дисципліни біологічного циклу в загальноосвітніх школах України. У процесі їх вивчення учні здобувають знання про біологічні закономірності, які необхідні для науково обгрунтованого ставлення до природи, охорони та раціонального використання її ре-

сурсів, вироблення природоохоронних навичок, орієнтації школярів на професію, основою яких є знання біології. Вивчення та творче використання цього досвіду сприятимуть подальшій розробці теоретичних питань і практиці впровадження біологічних факультативів у сучасній школі.

Вивчення вже перших постанов українського уряду з питань народної освіти показує, що ідея диференційованого підходу до навчання як засіб розвитку індивідуальних здібностей учнів висувалася ще в 1918-1919 р.р. в "Положенні про єдину трудову школу Української республіки", "Декларації про єдину трудову школу" в постанові колегії Наркомосу "Про проведення в життя єдиної трудової школи". Ця ідея знайшла відбиття в організації шкіл фабрично-заводського учнівства /1921 р./, селянської молоді /1923 р./ і фабрично-заводських семирічок /1925 р./. Тобто Наркомосом України ще в 20-ті р.р. було зроблено перші кроки в диференціації шкільного навчання з урахуванням інтересів і здібностей школярів, різнобічного розвитку їх особистості.

У 30-50-ті р.р. навчання в школах проходило за єдиними планами та програмами. Лише після прийняття "Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР" /1959 р./ питання диференціації знайшли відображення у виробничому навчанні, організація якого передбачала використання факультативних занять.

Вагомий внесок у розробку теоретичних питань диференціації навчання в 60-ті р.р. внесли М.К.Гончаров, М.О.Мельніков, Д.О.Епштейн. Висунута ними ідея навчання старшокласників за циклами предметів була розвинута далі Е.П.Єсіпєвим, Ф.І.Корольовим, М.М.Верзілінім, М.А.Знаменським. Окремі проблеми розвитку індивідуальних особливостей, творчих здібностей та інтересів учнів у 60-ті р.р. досліджували Г.С.Костяк, В.О.Сухомлинський, Б.Ф.Ба-

єв. Пошуками нових форм диференційованого навчання займалися А.Н.Русько, В.І.Помогайбо, М.Й.Розенберг, В.І.Чепелєв, з питань біології - Ф.Л.Лесик.

У 70-80-ті р.р. питання співвіднолення теоретичного і практичного матеріалу на факультативних заняттях з біології, професійної орієнтації учнів, організації, методичних вимог до занять розглядали О.М.Кухарчук, Л.І.Сафонова, О.П.Шмаргун, М.С.Бойко, О.А.Завадська, І.Х.Сухарева. Питання організації самостійної роботи учнів у навчальному процесі змістовно розкриті в дослідженнях В.К.Буряка.

Методичні проблеми проведення факультативів із фізіології рослин, тварин та людини, розвитку у школярів інтересу до біологічних наук досліджували у кандидатських дисертаціях Г.Г.Манке/1970/, А.П.Романова/1970/, Р.С.Альтшуллер/1971/, Т.Т.Плотнікова/1974/. Питанням екологічної освіти присвячене ґрунтовне дослідження Н.Б.Щокіної/1990/.

Проведений аналіз психолого-педагогічної і методичної літератури свідчать, що спеціальні дослідження з питань становлення та розвитку шкільних факультативів із біології в загальноосвітній школі України 60-80-х р.р. відсутні. В існуючих роботах розглядаються в основному загальні проблеми диференціації навчання, а також методичні аспекти організації і проведення деяких факультативів біологічного профілю.

Недостатня розробленість досліджуваних питань у науково-педагогічній, методичній літературі та дисертаціях, значущість вивчення та творчого використання набутого досвіду з урахуванням оновлення національної школи України і зумовило вибір теми "Питання розвитку факультативних курсів біологічного циклу в історії загальноосвітньої школи України /60-80-ті р.р./".

Обрані хронологічні рамки уявляються важливими, бо цей період характеризується пошуками вчених та вчителів-практиків із питань розробки змісту і форми проведення біологічних факультативів, а також нагромадженням позитивного досвіду їх впровадження в школах України.

Об'єкт дослідження: розвиток факультативів в історії загальноосвітньої школи України.

Предмет дослідження: аналіз теорії і практики організації та змісту факультативних курсів біологічного циклу в історії загальноосвітньої школи України /60-80-ті р.р./.

Мета дослідження: розкрити педагогічні особливості розвитку шкільних факультативів та показати їх вплив на формування особистості учнів.

Об'єкт, предмет і мета дослідження визначили його основні завдання:

1. Виявити етапи становлення і розвитку шкільних факультативів біологічної спрямованості.

2. Розкрити загальнопедагогічні вимоги до факультативних занять, проаналізувати зміст біологічних профільних факультативів і показати їх вплив на формування особистості учнів.

3. Виділити основні форми проведення факультативів з біології, які використовувались в практиці загальноосвітньої школи досліджуваного періоду.

4. Вивчити особливості дослідницької діяльності школярів на факультативних заняттях.

5. Охарактеризувати позитивний досвід організації біологічних факультативів та виявити можливості його творчого використання.

Методологічною основою дослідження є діалектико-матеріалістичні положення про формування різнобічно розвинутої особистості в процесі навчання і необхідність творчого підходу до вивчення та використання прогресивного історико-педагогічного досвіду минулого, накопиченого педагогами та вчителями-практиками.

У дисертації використовувалися такі основні методи дослідження: історико-педагогічний, теоретичний і порівняльний аналіз науково-педагогічної і методичної літератури, документів з питань народної освіти й архівних матеріалів; вивчення й узагальнення теоретичних ідей педагогів та досвіду впровадження факультативних курсів з біології в практику навчальної роботи загальноосвітньої школи України 60-80-х р.р.

Джерелознавчою базою дисертації виступають постанови уряду та Наркомосу України про загальноосвітню школу, навчально-методична документація 60-80-х р.р. та журнально-педагогічна література цього періоду; матеріали трьох архівів: Центрального державного архіву України /ЦДА України/, Харківського обласного державного архіву, поточного архіву Міністерства освіти України. Робота в архівах дозволила ознайомитися з декретами, постановами уряду України, колегії Міністерства освіти України, документами Українського науково-дослідного Інституту педагогіки, матеріалами науково-практичних конференцій та нарад, які висвітлюють теоретичні та практичні питання змісту, організації і форм проведення факультативних занять з біології, особливості дослідницької діяльності школярів на факультативах.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягає у визначенні основних етапів становлення та розвитку біоло-

гічних факультативів в загальноосвітніх школах України 60-80-х р.р.; розкритті загальнопедагогічних вимог до проведення факультативних занять /функцій, мети, завдань, структури, типів, груп/; обґрунтуванні змісту та форм проведення факультативів сільськогосподарського, фізіологічного та екологічного профілів.

Особистий внесок дисертанта полягає в тому, що в роботі вперше дається цілісний аналіз розвитку факультативів біологічного циклу в загальноосвітній школі України 60-80-х р.р. Поряд з цим автор вводить у науковий обіг невідомі раніше архівні матеріали, що розкривають особливості змісту і методики проведення факультативних занять з біології. Серед них матеріали колегії Міністерства освіти, педагогічних читань і учительських конференцій, центральної картотеки передового досвіду та інші.

Практична значущість дисертації полягає в тому, що теоретичні положення і досвід організації факультативів з біології, які проаналізовано й узагальнено в дослідженні, можуть бути творчо використані у навчально-виховному процесі шкіл України різних типів; у ході викладання курсів історії педагогіки, педагогіки та методики природознавства у вищих учбових закладах, у підготовці студентами курсових та дипломних робіт, а також під час проведення педагогічної практики в школах.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження доповідалися та обговорювалися на підсумкових науково-практичних конференціях молодих учених та викладачів Харківського державного педагогічного університету в 1993 р.; міжвузівських науково-практичних конференціях: "Екологія в теорії та практиці" /Бєлгород, 1993/, "Проблеми екології в педагогічній освіті і виробництві" /Бєлгород, 1994/, "Психолого-педагогічна освіта на Україні" /Харків, 1994/.

частково викладені у методичних рекомендаціях "Поглиблене вивчення біології" для вчителів загальноосвітніх шкіл.

На захист виносяться:

- основні етапи становлення та розвитку біологічних факультетів, виділені в дослідженні / а/ 1959-1967 р.р.; б/ 1967-1977 р.р.; в/ 1977-1985 р.р./;

- загальнопедагогічні та методичні вимоги до змісту факультативів сільськогосподарського, фізіологічного і екологічного профілів, обгрунтовані в дисертації;

- виявлені в роботі педагогічно ефективні форми проведення біологічних факультативів різних профілів і особливості організації дослідницької діяльності учнів на факультативних заняттях.

СТРУКТУРА ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Дослідження складається із вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел і літератури, додатків.

У вступі обгрунтовується актуальність дослідження, визначаються об'єкт, предмет, мета, завдання і методи дослідження, розкривається джерелознавча база, обгрунтовується наукова новизна, теоретична та практична значущість роботи, сформульовані положення, які виносяться на захист.

У першому розділі - "Теоретичні питання організації шкільних факультативів біологічного циклу" - досліджується процес становлення та розвитку факультативів біологічної спрямованості, розглядаються загальнопедагогічні та методичні вимоги до факультативних занять, обгрунтовується зміст шкільних факультативів з біології.

На основі аналізу архівних матеріалів, педагогічної літератури, шкільної документації в розділі виділені три основні ета-

ли становлення і розвитку біологічних факультативів: а/ 1959-1967 р.р.; б/ 1967-1977 р.р.; в/ 1977-1985 р.р.

Дослідженням виявлено, що на першому етапі вченими та вчителями здійснювалися пошуки нових форм навчання школярів, спрямованих на врахування їх індивідуальних здібностей та інтересів, набуття поглиблених знань із розділів науки, які є найцікавішими для учнів, прищеплення їм потреби подальшого самостійного поповнення знань, підготовки до одержання спеціальності. Серед досліджуваних у ці роки форм навчання найбільш перспективною та ефективною формою в досягненні поставлених цілей були факультативні заняття.

У розділі показано, що на цьому етапі біологічні факультативи поступово впроваджувались у навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл України. Їх основним завданням було придбання спеціальності в галузі сільського господарства /гослинник, рільник, тваринник та ін./. Вони велись за програмами, запропонованими Міністерством освіти України, АПН СРСР, інститутами удосконалення вчителів, а також самостійно розробленими вчителями. При їх укладанні враховувалися навчально-матеріальна база школи та її виробниче оточення. В ці роки вчителі-практики самостійно вели творчі пошуки форм організації факультативних занять. Серед різноманітних форм проведення сільськогосподарських факультативів емпірично були виділені: лекції, робота зі спеціальною літературою, реферування, підготовка доповідей з обраної теми, екскурсії на сільськогосподарське виробництво.

Сільськогосподарські факультативи стали першим кроком у наступному обґрунтуванні факультативів з біології. Вони поширювали та поглиблювали знання з біології, розвивали пізнавальні інте-

реси, давали можливість залучити школярів до творчої самостійної діяльності, сприяли професійній орієнтації учнів. Наприкінці 60-х р.р. ці факультативи ввійшли в систему виробничого навчання і викладалися вчителями праці за програмами "Трудове навчання" без достатнього зв'язку з біологією.

У розділі показано, що 70-ті р.р. характеризуються активною розробкою вченими спільно з учителями теоретичних питань факультативного навчання. На цьому етапі були визначені загальні функції, мета та завдання, виділені дидактичні принципи викладання факультативних курсів, розроблені структура та організаційні вимоги до їх проведення, обгрунтовані специфічні форми навчальної діяльності учнів. Разом з тим, залишилися недостатньо вирішеними питання їх методичного забезпечення; продовжувалися пошуки форм факультативного навчання, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності учнів.

Вивчення та аналіз різних архівних матеріалів і документів свідчать, що в 70-ті р.р. почалась теоретична розробка змісту факультативних курсів з біології. В цей період у зв'язку з розвитком таких її напрямків, як біоніка та генетика, а також удосконаленням науково-технічного обладнання фізіологічних досліджень, особливо в галузі функціонування органів та систем органів живих організмів, широкого поширення набули фізіологічні факультативи. Вони поглиблювали знання учнів, формували вміння та навички дослідницької роботи в галузі фізіології, допомагали розвитку навичок самостійної діяльності школярів.

У розділі відзначається, що зміст перших факультативів фізіологічної спрямованості розроблявся вченими після попереднього обговорення навчальних програм із основних біологічних дисциплін /ботаніки, зоології, анатомії та фізіології людини, за-

гальної біології/. Цедозволило внести в зміст фізіологічних факультативів чимало дискусійних, недостатньо теоретичної методично обгрунтованих питань, які не ввійшли до програми біологічних дисциплін.

Дослідженням виявлено, що на другому етапі були розроблені програми факультативів фізіологічного профіля трьох видів: а/ додаткові глази до курсу анатомії і фізіології людини - "Вибрані глази з фізіології"; б/ спеціальні курси, які розвивали окремі розділи програми загальноосвітньої школи - "Фізіологія рослин з основами мікробіології", "Фізіологія тварин", "Фізіологія вищої нервової діяльності з основами психології"; в/ факультативи для старшокласників: юних генетиків і селекціонерів, юних мікробіологів, ботаніків, біохіміків, біоніків.

Аналіз різних джерел та літератури виявив, що в середині 70-х р.р. склалася певна система 70-годинних факультативів: фізіологія рослин /IX-X клас/, тварин /IX-X клас/, людини /VII та IX-X класи/, вищої нервової діяльності людини з основами психології /IX-X клас/. В пояснювальній записці до цих програм були дані вказівки щодо можливої варіативності як в змісті тем, так і в послідовності виконання практичних робіт, використанні екскурсійної тематики з урахуванням місцевих умов.

Паралельно з розробкою змісту фізіологічних факультативів ученими й учителями-методистами опрацьовувалися форми організації навчальної діяльності школярів. У виборі тих чи інших форм роботи вчителі-практики керувались досвідом проведення сільськогосподарських факультативів, використовувачи екскурсії на виробництво, шкільні лекції, лабораторно-практичні заняття, семінари та диспути, дискусії за круглим столом, уроки з використан-

ням технічних засобів навчання.

Покращання знань школярів сприяло видання факультативних посібників з фізіології Генкеля П.А., Кисельової З.С., Мягкової А.М., Сухарєвої І.Х. Аналіз цих посібників свідчить, що поданий у них теоретичний матеріал вимагав постійної самостійної роботи учнів із додатковою літературою. Система такої роботи включала вивчення навчальної, науково-популярної, довідкової літератури та літератури з профорієнтації.

У розділі показано, що в кінці 70-х р.р. слабка навчально-матеріальна база більшості шкіл України, недооцінювання вченими необхідності поглибленого вивчення біології, а також недостатня розробка питань розвитку індивідуальних здібностей школярів спричинили скорочення фізіологічних факультативів у загальноосвітніх школах України.

Дослідженням виявлено, що на третьому етапі, в кінці 70-х р.р. - середині 80-х р.р. у зв'язку з ускладненням екологічної ситуації в Україні в педагогіці активізуються дослідження з питань змісту і форм екологічної освіти школярів. У ці роки кафедри багатьох педагогічних вузів України працювали над створенням програми факультативного курсу "Охорона природи" для учнів УШ-ІХ класів. Мета цього курсу передбачала систематичне поглиблення екологічних знань школярів, формування у них практичних умінь та навичок природоохоронної діяльності. Для реалізації змісту програми рекомендовані й основні форми проведення факультативу: лекції, доповіді на семінарах із проблем зберігання природних багатств, бесіди й обговорення літературних творів або кінофільмів, інформаційні повідомлення про природу та її оновлення, проведення екскурсій та натуралістичних походів.

У цей період важливим напрямком теоретичного обґрунтування екологічних факультативів стала розробка їх змісту з урахуванням міжпредметних зв'язків і спроба створення комплексної програми поліпрофільного факультативу "Краєзнавство", який об'єднував предмети історичного, географічного і біологічного циклів.

У розділі зазначається, що у 80-ті р.р. розширюється тематика екологічних факультативів, розробляються міжпредметні факультативи цього профілю: "Вступ до екології"/ІХ клас/, "Основи біогеоценології"/Х клас/; удосконалюються форми навчальної та позанавчальної роботи учнів. Серед них: різні типи уроків, лабораторно-практичні заняття, підготовка та обговорення рефератів та доповідей школярів, комплексні екологічні екскурсії, польові практикуми, заходи рекреаційного патруля, складання червоного зошита природи, рольові та ділові ігри тощо.

У дослідженні показано, що на третьому етапі характерною рисою розвитку екологічних факультативів було створення вченими 35-годинних факультативних курсів, програми яких були надруковані в журналі "Біологія в школі". Ці курси в порівнянні з 7С-годинними збільшували для учнів можливість вибору майбутньої спеціальності з урахуванням власних інтересів, бажань та здібностей. У цей час Міхеєвим О.В., Пашкангом К.В., Родзевичем М.М., Соловйовим М.М. був розроблений посібник для школярів з питань охорони природи. Зміст його дозволяв учням поглиблено знайомитись з проблемами збереження та оновлення природи, формував їх екологічну культуру.

У другому розділі - "Досвід впровадження факультативних курсів біологічного напрямку в шкільну практику 60-80-х р.р." - узагальнено досвід проведення факультативних занять із біології в школах Харківської, Луганської, Дніпропетровської, Київської,

Херсонської та деяких інших областей України. Особлива увага звертається на висвітлення основних форм організації сільсько-господарських, фізіологічних та екологічних факультативів, розкриття особливостей дослідницької діяльності школярів у процесі факультативних занять, показано вплив цих занять на формування в учнів інтересів, здібностей, навичок самоосвіти.

Аналіз в архівах шкільної документації, матеріалів доповідей учителів на нарадах, конференціях та педагогічних читаннях, звітів інститутів удосконалення кваліфікації вчителів свідчить, що в 60-80-ті р.р. навчання на біологічних факультативах здійснювалось у різних формах, більшість яких мала творчий характер. У цей період було нагромаджено цінний позитивний досвід організації факультативних занять із біології.

Вивчення цього досвіду свідчить, що під час проведення в школах факультативних сільськогосподарських курсів застосовувалися форми роботи, які залучали школярів до практичної діяльності на місцевому виробництві, сприяли засвоєнню умінь та навичок, необхідних для фахівця обраного напрямку: тваринника, рослиника, овочівника, бджоляра тощо. У розділі наводяться приклади впровадження в шкільну практику таких факультативів у Херсонській, Харківській, Луганській областях.

Аналіз набутого досвіду організації фізіологічних факультативів показує, що серед форм їх проведення переважали екскурсії до науково-дослідних інститутів та вузів, лабораторно-практичні роботи з постановкою дослідів. Навчання на фізіологічних факультативах націлювало учнів на здобуття ґрунтовних знань в галузі фізіологічної науки, орієнтувало їх на біологічні спеціальності. Вивчення архівних матеріалів, звітів учителів на

серпневих нарадах, статистичних даних дозволяє виділити позитивний досвід деяких учителів з питань проведення фізіологічних факультативів. Серед них: Гончарова В.М. і Гайдай О.В. /київські школи 86 і І69/, Плужник Н.О. /Жовтянська СШ П'ятихатського району Дніпропетровської області/, Корсунська О.О. /Дніпропетровська СШ І6/, Щербань О.О. /Харківська СШ ІІ6/, Винниченко Я.Ф. /Херсонська СШ 24/.

У розділі показано, що в 70-80-ті р.р. в загальноосвітніх школах України діяв факультатив "Охорона природи", програма якого орієнтувала вчителів на широке використання місцевого матеріалу у навчально-виховній роботі. Заслугує позитивної оцінки досвід учителя Надворної Л.М. /Дробишівська СШ Краснолиманського району Донецької області/ з питань проведення природоохоронного факультативу. Вона впроваджувала в шкільну практику комплексні екологічні екскурсії, туристичні походи та інші активні форми діяльності школярів, які сприяли формуванню відповідального ставлення до природи, виробленню конкретних умінь та навичок природоохоронної роботи. Учні факультативу приймали активну участь у практичній діяльності: вичищали лісові галявини, саджали дерева, боролися зі шкідниками рослин, розчищали джерела та криниці, вели спостереження за розвитком екосистем.

Активні форми навчання в 80-ті р.р. широко використовувалися учителями в практиці факультативних занять. Так, вчителька Київської СШ 218 Ткаченко В.І. систематично проводила ігри з екологічним змістом /"иандрівки" по природних зонах та географічних картах, "морські експедиції"/ та ділові ігри ситуативного характеру. Відкриті наради з обговорення екологічної ситуації регіону, проведення прес-конференцій з екологічної темати-

ки використовували в своїй практиці харківські вчителі Кисільова О.Л. та Шеметова Т.Г. /школи 95 та І24/.

У розділі аналізується також досвід організації дослідницької діяльності учнів у процесі їх навчання на сільськогосподарських, фізіологічних та екологічних факультативах. Особливістю дослідницької діяльності учнів на факультативах сільськогосподарського профілю була організація фенологічних спостережень у природі та проведення дослідів з сільськогосподарськими культурами та тваринами. Залучення школярів до наукового експерименту та усвідомлення логіки його проведення характеризувало дослідницьку роботу учнів на фізіологічних факультативах. Учні навчалися виділяти етапи проведення наукового експерименту: постановку мети, формулювання гіпотези, складання плану експерименту, вибір засобів його здійснення - на підготовчому етапі; реалізацію плану та його корекції - на етапі виконання; аналіз та інтерпретація результатів експерименту - на заключному етапі спостереження. Вивчення особливостей дослідницької діяльності учнів на екологічних факультативах свідчить, що в 70-ті р.р. вона була спрямована на вироблення умінь та навичок визначення стану навколишнього середовища, а в 80-ті р.р. - на виявлення засобів відновлення природи, екологічних зв'язків.

У висновках узагальнюються основні підсумки дослідження і розкриваються положення, які виносяться на захист.

Вивчення та аналіз психолого-педагогічної літератури, архівних матеріалів ЦДІА України, Міністерства освіти України, Харківського обласного архіву, навчально-методичної документації досліджуваного періоду дозволяє стверджувати, що теоретичні ідеї та практика організації в загальноосвітніх школах України біологічних факультативів пройшли складний шлях розвитку.

В дослідженні виявлено три основні етапи цього шляху:

1959 - 1967 р.р. - експериментальна робота щодо організації в школах України факультативів сільськогосподарського профілю;

1967 - 1977 р.р. - розробка загальнопедагогічних та методичних вимог до змісту і форм проведення факультативних занять; впровадження в загальноосвітні школи України факультативів фізіологічної спрямованості;

1977 - 1985 р.р. - поглиблення змісту та пошук нових форм проведення факультативних занять у зв'язку з розвитком біологічної науки і загостренням екологічної ситуації в Україні; впровадження в загальноосвітні школи України факультативів екологічного напрямку.

Після прийняття в Україні Закону про школу /1959 р./ в навчальний процес загальноосвітніх шкіл впроваджувалися біологічні факультативи сільськогосподарської спрямованості. Вони проводилися в школах з виробничим навчанням і виконували основне завдання - дати учням одну з сільськогосподарських спеціальностей. Їх зміст експериментально перевіряли вчителі, використовуючи такі форми проведення занять, як лекції, практичні роботи, екскурсії на сільськогосподарське виробництво. У середині 60-х р.р. ці факультативи в зв'язку з відміною у школах України виробничого навчання, були включені в програму "Трудове навчання" і проводились вчителями праці без достатнього зв'язку з біологією, що знизило інтерес до біологічних наук і негативно впливало на різнобічний розвиток учнів.

Дослідженням виявлено, що на другому етапі, згідно постанови уряду України /1967 р./, факультативні заняття були офіційно введені до навчальних планів загальноосвітніх шкіл як нова педагогічно ефективна і виправдана форма підготовки активної,

різнобічно розвиненої особистості.

На початку 70-х р.р. вченими-педагогами починається теоретична розробка загальнопедагогічних і методичних вимог до факультативних занять. Ними були визначені функції, мета, завдання, структура факультативів, виділені їх типи і групи.

Вченими було виявлено дві функції факультативів: диференціація навчання у відповідності до інтересів і здібностей учнів, а також їх професійна орієнтація.

Функції визначали і головну мету факультативного навчання: доповнення і поглиблення змісту основних шкільних предметів відповідними факультативними курсам, а також здійснення допрофесійної орієнтації.

Серед завдань факультативного навчання одним із найважливіших вчені визначили різнобічний розвиток особистості учнів. Вони обґрунтували також провідні дидактичні принципи факультативного навчання: науковості і доступності, взаємозв'язку з основними навчальними дисциплінами, теорії з практикою.

На другому етапі розробляються також і питання організаційно-структурної побудови факультативів: обсяг факультативних програм /70-ти та 35-тигодинні/, співвідношення теоретичного і практичного матеріалів, типи та групи факультативів, їх місце в розкладі.

У залежності від вікових особливостей, завдань, змісту факультативних занять, які впроваджувалися в загальноосвітню школу України, вченими і вчителями-методистами були обґрунтовані такі типи шкільних факультативів: додаткові курси до основного навчального предмету; спеціальні факультативні курси до окремих розділів основного предмету; факультативи з актуальних питань сучасної науки; міжпредметні факультативи; практикуми; інтегро-

вані курси.

У 70-ті р.р. вчені у співпраці з учителями виділили п'ять груп факультативів, в залежності від керівництва і засобу їх організації: керівником факультативної групи міг бути вчений; або вчений і вчитель; або вчитель, який самостійно розробляв методику факультативних занять, чи вчитель, що пройшов курс підготовки на базі інституту удосконалення вчителів; а також фахівець-практик. Заняття проводилися в школі, в лабораторіях науково-дослідних інститутів та вузів, на виробництві. У процесі експериментальної роботи було виявлено, що в школі найбільший ефект давали двогодинні заняття один раз на тиждень на 5-му та 6-му уроках. У лабораторіях НДІ та вузів вони проводилися у вигляді двогодинних екскурсій у позаурочний час.

У дисертації показано, що на другому етапі, в середині 70-х р.р., у зв'язку з розвитком біологічної науки та її окремих розділів - генетики, біоніки, фізіології - виникла необхідність покращання біологічної освіти школярів, почалися розробка змісту і пошуки форм проведення фізіологічних факультативів. Після попереднього обговорення та дискусій ученими були підготовлені і впроваджені в школи програми факультативних курсів цього профілю. Нами знайдено в фондах ЦДІА України програми фізіологічних факультативів, розроблені вченими в першій половині 70-х р.р. Вони сприяли поглибленню та розширенню наукових знань учнів з основних розділів фізіології рослин, твари, людини. Повний зміст цих програм уміщено в додатках до дисертації.

У ході реалізації змісту цих програм рекомендувалося використовувати в школах такі форми роботи: лекції, семінари, лабораторно-практичні заняття, екскурсії та індивідуальні завдан-

ня, розраховані на тривалий час, що сприяло розвитку в учнів навичок самоосвіти, давало можливість кожному учню працювати за інтересами, бажаннями, здібностями.

У 80-ті р.р. на третьому етапі недооцінка вченими значення поглибленого вивчення біології, слабка навчально-матеріальна база більшості шкіл України привели до різкого скорочення факультативів фізіологічного напрямку. Одночасно, у зв'язку з погіршенням природного середовища та необхідності залучення школярів до природоохоронної діяльності в загальноосвітні школи України впроваджються факультативи екологічного профілю.

Аналіз архівних даних, матеріалів інститутів удосконалення вчителів, картотеки передового досвіду вчителів України показує, що екологічні факультативи мали широкий розвиток в Луганській, Донецькій, Дніпропетровській, Сумській, Харківській, Львівській, Київській та інших областях. Для їх проведення Міністерством освіти були видані програми, розроблені вченими, методистами і передовими вчителями-практиками.

Дослідженням виявлено, що особливим попитом серед учителів і учнів користувався факультатив "Охорона природи". Його вивчення давало школярам глибокі знання з питань охорони живої і неживої природи, з раціонального її використання та передбачало пропагандистську діяльність учнів із проблем її збереження та оновлення.

У 80-ті р.р. основним напрямком розробки змісту екологічних факультативів було врахування міжпредметних зв'язків і спроба створення поліпрофільних факультативів типу "Краєзнавство".

У процесі проведення факультативних занять з екологічного профілю використовувалися різнобічні форми навчальної та позанавчальної діяльності школярів: різні типи уроків, лаборатор-

но-практичні заняття, підготовка та обговорення рефератів учнів, робота зі спеціальною літературою, комплексні екологічні екскурсії і польові практикуми, екологічні стежки, загони рекреаційного патрулювання, рольові ігри та інші форми роботи.

У дисертації характеризується досвід і розкриваються основні особливості дослідницької діяльності учнів на факультативних заняттях із біології. До них належать: організація фенологічних спостережень у природі та дослідницька діяльність із сільськогосподарськими рослинами і тваринами під час проведення факультативів сільськогосподарської спрямованості; залучення до наукового експерименту і показ логіки його виконання на фізіологічних факультативах; організація дослідів щодо визначення стану навколишнього середовища та формування у школярів умінь та навичок природоохоронної діяльності та оновлення природи на факультативах екологічного змісту.

Творче використання теоретичних знахідок учених і методистів 60-80-х р.р., дидактичного досвіду проведення в школах факультативів біологічного циклу допоможе викладачам вищих та середніх учбових закладів, учителям шкіл різних типів в організації факультативних занять з біології, як зі студентами, так і школярами.

Основний зміст дисертації розкрито у таких публікаціях:

I. Про підготовку студентів до проведення занять з поглибленого вивчення біології // Удосконалення методичної підготовки вчителів біології в умовах перебудови педагогічної освіти: Тези Всесоюзної науково-методичної конференції викладачів методики біології вузів /рос.мовою/. - Челябінськ, 1989. - Ч.П.-С.69-70 /у співавторстві/.

2. Поглиблене вивчення біології / розділ "Тварини"/: Методичні рекомендації вчителям /рос.мовою/. - Харків, 1989.-47с.

3. Поглиблене вивчення біології /розділ "Загальна біологія" / : Методичні рекомендації вчителям /рос.мовою/. - Харків, 1989. - 56с.

4. Прийоми узагальнення навчального матеріалу в процесі поглибленого вивчення біології // Програма 4-ї наукової конференції молодих вчених та викладачів за 1990 - 1991 р.р. - Харків, 1992. - С.30.

5. Розвиток екологічної освіти і виховання в історії загальноосвітньої школи // Екологія в теорії та практиці: Тези доповідей на міжвузівській науково-практичній конференції /рос.мовою/. - Белгород, 1993. - Ч.П. - С.10 /у співавторстві/.

6. Педагогічна підготовка студентів до проведення екологічних факультативів // Проблеми екології в практиці педагогічної освіти і в виробництві: Тези доповідей третьої міжрегіональної екологічної конференції /рос.мовою/. - Белгород, 1994.- Ч.П. - С.44 / у співавторстві/.

7. Екологічні факультативи в історії загальноосвітньої школи / 60-80-ті р.р./ // Проблеми екології в практиці педагогічної освіти і в виробництві: Тези доповідей третьої міжрегіональної екологічної конференції /рос.мовою/. -Белгород, 1994. - Ч.П. - С.77.

Старикова Л.П. Вопросы развития факультативных курсов биологического цикла в истории общеобразовательной школы Украины (60-80-е г.г.).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики, Харьковский государственный педагогический университет им.Г.С.Сковороды, Харьков, 1994.

Защищается научная работа, в которой исследуется процесс развития теоретических идей и опыта организации факультативов по биологии в общеобразовательных школах Украины в период 60-80-х г.г.

В исследовании на основе анализа архивных материалов, научно-педагогической и методической литературы выявлены основные этапы становления и развития биологических факультативов; обоснованы общепедагогические и методические требования к структуре и содержанию сельскохозяйственных, физиологических и экологических факультативов; раскрыты эффективные формы проведения этих факультативов, используемые в учебно-воспитательной работе школ различных областей Украины; выделены особенности исследовательской деятельности учащихся на факультативных занятиях.

Paper written by STARIKOVA L.P.

Problems of the Development of Elective Courses of Biological Cycle in the History of Ukrainian Schools Providing General Education (60-80s).

The thesis submitted for a degree of Candidate of Sciences (Pedagogy) on theory and history of pedagogy - 13.00.01.

Kharkov State Pedagogical University named after G.S.Skovroda, Kharkov, 1994.

The thesis defends a scientific research containing investigations on the process of the development of theoretical ideas and the experience of biological elective courses organizations in Ukrainian schools providing general education.

The thesis based on the analysis of archives materials, scientific-pedagogical and methodical literature reveals the main stages of biological elective courses formation and development; substantiates pedagogical and methodical requirements of the structure and the content of agricultural, physiological and ecological elective courses; exposes the effective forms of the courses conducting used in teaching and educational activities at school's of different regions of Ukraine; brings to light the peculiarities of pupil's research work at elective courses.

Ключові слова: диференційоване навчання; факультативне навчання; сільськогосподарські, фізіологічні, екологічні факультативи; загальнопедагогічні та методичні вимоги до змісту факультативів; ефективні форми проведення факультативів з біології.

Старикова

6155 HE

AB 31.421

AB 31.421